

УСПОН И ПРОПАДАЊЕ ДРЖАВЕ

Мартин ван Кревелд, *Успон и пропадање државе*, Факултет безбедности/Албатрос плус, Београд, 2012, стр. 428.

Феномен државе, њен настанак и развој, појавни облици и карактеристике, односно трансформација државе кроз векове, не престаје да побуђује пажњу истраживача различитих теоријских дисциплина. Међу бројним примерима научних анализа конкретних аспеката државе попут њеног настанка, облика државне владавине и државне власти, уздиже се пажње вредно дело које расветљава генезу развоја државе кроз векове. Дело Мартина ван Кревелда – *Успон и пропадање државе* – представља капитално дело које пружа иновативан приступ разумевању концепта државе-нације. Систематично истражујући прошлост државе кроз различите призме, проницљиво анализирајући начине њеног развоја и сазревања, Кревелд претендује да стекне увид у будућност државе. Концепт државе-нације уздигнут је изнад политичких, економских, друштвених брига, како би приказао начине на које су државе стекле моћ успостављањем реда и борбом са суседима за границе. Држава се описује као секуларни апарат који подржава хуманистичко образовање – као чист политички идеал – институција која проистиче из развоја науке, а опет истовремено приказује се као јединствени ентитет – бирократски апарат чија суштина није под утицајем власти. Водећи се сопственим правилима и циљевима, држава је усмерена ка проналажењу најприкладнијих начина за увећање државне моћи. Ипак, пажљивим читањем, уочава се фактор који се провлачи кроз све периоде развоја државе, а за који се може рећи да има кључан утицај на успон и пад државе – рат. Књига је организована у шест целина, где свако поглавље хронолошки приказује различите историјске фазе у којима је држава преузимала нове облике, карактеристике и димензије.

У првом поглављу под насловом – *Пре државе: од праисторије до 1300. године пре нове ере* – аутор износи интересантан став да држава представља релативно нов изум и да је током већег дела историје постојала власт, али не и држава. Претече држава изникле су у оквиру различитих цивилизација, биле су разноврсне, развијале су се једна из других и међусобно долазиле у контакт из чега је проистекла бескрајна разноликост форми, већином хибридних. Заједнице које су претходиле држави Кревелд дели на племена без владара, племена са владарем (поглаварства), градове-државе као и царства, моћна и слаба. Кревелд примећује да, пошто није постојала држава као правно лице, већина друштва у историји није могло да развије јасну разлику између различитих облика управљања и власништва. „Политичка владавина” у модерном смислу речи није постојала, па иако су поједине особе владале другима, нису то чиниле кроз концепт јавне власти. Изузетак је

„град-држава” у којем се по први пут успоставља разлика између јавне и приватне сфере.

Друго поглавље под именом – *Успон државе: од 1300. до 1648. године* – прати развој државе током феудализма када власт није била „јавна” нити концентрисана у рукама једног монарха или цара, односно период у којем је додатни изазов представљао посебан положај цркве. На путу да постане секуларна институција, држава је морала да превлада четири препреке: цркву, царство, племство и градове-државе. Пошто су своје противнике уништили или их „упрегли” у своју службу, краљеви су стекли моћ која је, у теорији, била без преседана. Међутим, у пракси, што је апсолутнију власт имао неки монарх то је више зависио од безличних бирократских, војних и паравојних механизма како би обзнанио своју вољу и наметнуо је друштву у целини. Касније ће се показати да су ови механизми способни да функционишу и без монарха и да им је било суђено да му преотму власт.

У трећем поглављу – *Држава као средство: од 1648. до 1789.* – Кревелд напомиње да је, како би се успоставила држава као апстрактна творевина, било потребно да она поседује идентитет раздвојен од идентитета владара. Из тог разлога, прича о апсолутној држави јесте прича о начину на који су се између 1648. и 1789. године раздвојиле личност владара од његове „државе”, док на крају владар у поређењу са њом није постао потпуно неважан. Да би се разумео тај процес потребно је истражити четири његова саставна дела: пре свих развој бирократске структуре и процес њеног ослобађања од контроле цара и грађанског друштва. Та структура је ојачала своју моћ над друштвом дефинишући његове границе, сакупљајући разне податке о њему и наметајући му порезе. Бирократија и порези омогућили су држави средства да оформи оружане снаге и тиме успостави монопол над употребом насиља. Политичка теорија је ишла у корак са овим развојем догађаја и оправдавала их. Дакле, држава је до Француске револуције тежила да се одвоји од „цивилног друштва” и успоставила је администрацију, створила инфраструктуру, а стварањем редовне војске, полиције и затвора, структура модерне државе била је довршена. За то време филозофски радови, попут оних које су написали Еразмо Ротердамски, Макијавели, Бодин, Монтескје, Лок и Хобс, били су посвећени изградњи теоријске структуре модерне државе. Почевши од одвајања јавне власти од приватне моћи, изграђен је апстрактни ентитет који је био одвојен и од владара (суверена) и од поданика (грађанског друштва). Пошто је превазишла инструменте који су монарсима омогућавали да постану апсолутни владари, држава је започела сопствени живот.

Четврто поглавље – *Држава као идеал: 1789. до 1945.* – разматра како је поглед на државу као средство за спровођење реда и закона еволуирао у идеалистичку визију најбољег начина организовања друштва. Према

Кревелду, држава је достигла политичку зрелост средином 18. века када су почеле да делују силе које су је трансформисале из средства у циљ. Међутим, када је национализам, зачет у сненим визијама неколицине интелектуалаца, прво обукао академску одору, а потом од Хегеловог идеала државе као отелотворења разума био измењен од стране следбеника, добио је снагу да се трансформише у масовни покрет. Ипак, прелазак државе из средства у идеал никад се не би догодио да држава није ојачала контролу над друштвом, а главна средства за остварење тог циља било је успостављање полиције, затворског апарата, образовног система и социјалних служби. Почевши од Британије током година 18. века, државе су се осетиле довољно јакима да под своју контролу ставе најзначајнију робу од свих – новац. Када су државе коначно успеле да освоје новац, ефекат апсолутне економске доминације одразио се на државе тако што им је омогућио да једне против других воде ратове таквих размера са којима се свет раније није суочио. Овде аутор раскида разлику између тоталитарних и демократских држава говорећи да, када су државе створиле властито бирократско чудовиште, свака држава је наметнула својим грађанима огроман терет борбе и финансирања рата. Размере ратовања су се из корена промениле, а државе су ужурбано спроводиле реформе и проширивале војску. Повећана војна моћ резултат је и развоја и иновација у производњи оружја, научних проналазака и унапређене инфраструктуре. Дешавања из 1945. године и бацање атомских бомби, према Кревелду, поручују да је тотални рат који су државе усавршавале током три века укинуо сам себе, а апотеоза државе је последица уздизања државе изнад грађанског друштва.

У петом поглављу – *Ширење државе: од 1696. до 1975. године* – појашњава се начин ширења националне државе из западне Европе на друге континенте, уз поштовање хронолошког тока догађаја у односу на конкретна подручја. Кревелд започиње приказом ширења модерне државе на исток, односно у Русију и Пољску. Русија је у свом развоју каснила за западноевропским државама, па је тако у 17. веку на челу Русије био апсолутни монарх окружен наследним племством, док је преко 90% становништва било неписмено. Русија је била далеко од грађанског друштва и почетком 19. века, о чему сведочи и чињеница да су једино чланови племства, које је чинило свега 0,5% становништва, били сматрани погодним за државну службу. Изградња железнице и развој индустрије поспешило је развој грађанског друштва, али и марксистички оријентисаних фракција. Руске масе убрзо постају зреле за револуцију, а комунистичко уређење онемогућава јасно разграничење јавног и приватног, што је била суштина модернизације у другим државама. Кроз приказ ширења државе насељавањем британских досељеника, анализирани су успешни подухвати Сједињених Америчких Држава, Канаде, Аустралије и Новог Зеланда за успостављање модерне демократске државе на готово ненастањеним

територијама. Ове приче о успеху су у супротности са јужноафричким неуспехом, где је социјални и економски јаз између беле мањине и подељене, домаће и већинске популације дуго кочио еволуцију модерне демократије. Ширење државе није увек било успешно и једноставно, о чему најбоље сведочи пример шпанске колонизације, односно изградња држава у Латинској Америци. Власт у Латинској Америци представљала је продужетак владе у домовини све до друге деценије 19. века, када започињу борбе за независност подстакнуте Наполеоновим освајањем Шпаније и ратом за независност у САД. Почетком последње деценије 19. века већина држава у овом региону само су називане државама, с обзиром на то да су имали неразвијену и корумпирану бирократију. Проблем са којим се ове државе данас суочавају јесте немоћ да управљају великим градовима услед раста становништва. Кревелд сматра да је изградња држава у Латинској Америци успела само у извесној мери, будући да већина држава није успела да успостави равнотежу између реда и слободе и чврсту контролу над војском и полицијом. Ово поглавље Кревелд завршава кратким прегледом процеса колонизације на афричком и азијском континенту, где развој државе није ишао истим током. Државе источне и југоисточне Азије (Јапан, Тајван, Јужна Кореја и Сингапур) показале су највише успеха у том процесу – неке због традиције политичког јединства и/или етничке хомогености; друге су имале писмене елите које су олакшале традицију или довеле до економског раста. Кревелд закључује да је на крају 20. века држава, некада политичка структура ограничена на западни свет поприлично малог континента, проширила своју власт на цели свет. Поседовање сопствене државе постало је нешто чиме се људи изузетно поносе и за тај циљ су спремни да поднесу сваку жртву. Почевши од Палестине и Чеченије, понегде је још увек тако.

Шесто поглавље – *Пропадање државе: 1975-*, обухвата анализу сила које подривају државе широм света и које ће, према аутору, проузроковати колапс неких од њих, односно друге приморати да се одрекну дела свог суверенитета или утицати да се интегришу са другим државама. Те потенцијално деструктивне силе јесу појаве нестајања великих ратова, опадања благостања, интернационализација технологије, претње поретку унутар земље и ускраћивање поверења. Аутор сматра да је ратовање умногоме допринело развоју државе, не само да је то била једна од најважнијих функција државе већ је посредно утицала на централизацију, развој бирократије, пореског система, здравства, образовања и других институција. Промене у међународним политикама после Другог светског рата, превасходно развој нуклеарног наоружања, довело је до опадања великих ратова. Како се 20. век ближио крају, нестали су и разлози за вођење великих ратова: државе су изгубиле право да воде рат осим у случају самоодбране, а чак ни тада нису могле да извлаче корист територијалним изменама. Тиме је рат изгубио оно главно што га је чинило привлачним, па су нови облици сукоба почели да

заменују старе. Као резултат смањења тенденције нација према екстерној експанзији, државе су покушале да ојачају своју снагу кроз интерне акције у маниру државне интервенције у привреди, односно остваривање монопола над главним економским областима и услугама, под паролом изградње „државе благостања”. Тренд државног власништва над индустријом и високих социјалних давања брзо је урушен, чиме започињу обрнути процеси – приватизација и реструктурирање економије у складу са принципима слободног тржишта. Успон државе неодвојив је од развоја модерних технологија, које су омогућавале владарима да мрежу суверенитета прошире чвршће и даље, вршећи чврсту контролу унутар граница. Временом је технологија превазилазила те границе и претварала их претњама напретку, истовремено стварајући потребу да се државе удружују у међународне организације и блокове. Развој и интернационализација технологија утицала је на покретање процеса који су опстанак државе у дотадашњем схватању чинили све изазовнијим. Листа претњи по опстанак државе, према Кревелду, не завршава се ту, јер су носиоци претњи по опстанак савремених држава и бројни актери попут бораца за слободу, герилаца или терориста. Иако су њихове активности најбројније у државама *Трећег света*, нису ограничене на тај простор и у будућности ће бити све бројније. На крају, иако државе настављају да обављају све важне функције оне су почеле да губе поверење грађана. Како Кревелд сматра да је развој државе повезан са функцијом рата, тако и губитак поверења грађана у државу посматра кроз све мању спремност грађана да се за њу боре.

У закључку, Кревелд резимира развој државе од 1300. године до 1975. године, када се она налазила на врхунцу развоја, али и даје предвиђања за будућност. Истиче општу тенденцију државе да одређене функције дели и препушта другим ентитетима, попут делова привреде, одговорност за пружање безбедности, развој и одржавање њихових економија и социјалних и образовних инфраструктура. Последице повлачења државе зависиће од способности и поузданости организација са којима ће држава делити одговорност око критичних области, или које ће је заменити. Кревелд не брине превише око будућих дешавања, вођен мишљењем да су опасности и прилике настале повлачењем државе једнаке, те да за државом не треба жалити јер свет неће бити ни бољи ни гори од овог који већ пада у засенак.

Дело *Успон и пропадање државе* представља важну и свеобухватну студију о еволуцији националне државе. Један од главних квалитета ове књиге јесте јасноћа с којом Кревелд концептуализује и операционализује своје кључне појмове, а потом их доследно примењује и јасно разграничава. Аутор приказује карактеристике различитих политичких организација које су претходиле модерној држави и у којој се били на снази облици владавине који не разликују власт и владара. Њих замењује модерна држава – апстрактни ентитет који означава надлични облик политичке власти.

Модерна држава је усредсређена на очување унутрашњег поретка и суверенитета, и временом на себе преузима бројне функције које, како Кревелд примећује, као крајњи исход имају повећање контроле над грађанима. Ипак, држава је на врхунцу моћи и шири се из Европе на друге континенте. С обзиром на то да као основну функцију државе види вођење ратова, престанак потребе да се воде ратови има последицу и по саму државу. Кревелд тврди да период након 1975. године карактерише опадање великих ратова и да ће се тај тренд наставити у будућности. Државе се усредсређују на унутрашња питања и повећање контроле, што напослетку доводи до повлачења благостања, па национална држава не успева да оствари функције које је на себе преузела: почевши од захтева за социјалном сигурношћу и праведном расподелом богатства, заштити од безбедносних претњи – унутрашњих и спољних. Развој нових технологија границе види као препреку, а јављају се и нове претње у виду појаве различитих недржавних актера. Кревелд закључује да све то доводи до опадања поверења у државу од стране грађана. Аутор нас не оставља у дилеми шта ће постојати после државе, већ износи и своја предвиђања. Наиме, пратећи дешавања током 20. века, он се сегментарно дотицао и питања развоја међународних организација, националних и мултинационалних компанија, као и делатности које обављају и које су сличне или истоветне са функцијама државе. Како овакве и друге организације буду започеле/наставиле да врше функције државе, тако ће држава све више да се повлачи губећи или им препуштајући утицај. Јасно, повлачење државе створиће за неке повољне или мање повољне исходе. За Кревелда то је историјска неминовност, пред којом не треба имати страх, јер као што су постојале различите форме политичке организације које су претходиле модерној држави, тако ће постојати и оне које ће је наследити. Иако све ове идеје нису новина, никада их нисмо видели овако храбро и језгровито изражене и тако интелигентно представљене. Аутор их је можда исцрпео из релативно малог броја догађаја да би извукао тако опсежне закључке, али опет они нису невероватни. Можда су временски посматрано удаљенији, из ког разлога је и сам Кревелд опрезан у прогнозирању – не наводи временске одреднице када се то може догодити, већ повлачење државе посматра кроз сегментарно губљење способности да обавља своје функције. Судећи бар по томе да је било потребно више од шест стотина година да „држава” победи, њено потенцијално урушавање неће бити изненадно. Из тог разлога, можда треба послушати предлог Кревелда с почетка књиге и изучити историју државе, услове који су довели до њеног успона, како би се разумеле околности које воде и ка њеном пропадању.

*Митко АРНАУДОВ
Милица ЂУРЧИЋ*